

УДК: 327

Шинкаренко В. І.

*Помічник ректора Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СТВОРЕННЯ АСЕАН І ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЕВОЛЮЦІЇ: УРОКИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Йдеться про зародження, розвиток і поглиблення інтеграційних процесів у регіоні Південно-Східної Азії; розширення складу АСЕАН подано в контексті участі держав регіону в міжнародних відносинах постбіполярної доби.

Ключові слова: *регіональне співтовариство, міжнародна обстановка, світова політика, публічна дипломатія.*

Нині Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) стала однією з найбільш авторитетних і динамічно прогресуючих організацій багатопрофільного співробітництва не лише в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), але й на світовій арені. За роки свого розвитку Асоціація набула унікального досвіду колективного вироблення спільної лінії поведінки на міжнародній арені, а також практики спільного пошуку шляхів вирішення внутрішніх проблем Південно-Східної Азії (ПСА) на основі принципів консенсусу, взаємодопомоги, консультацій, довіри, терпимості, врахування інтересів усіх сторін-учасників.

Саме цим і пояснюється зв'язок даної статті з важливими науковими й практичними завданнями дослідження концептуальних засад міжнародно-політичної діяльності АСЕАН та наслідків впливу на них чинника глобалізації. Висновки статті можуть бути задіяні фахівцями МЗС України й спеціалістами інших державних установ, науково-дослідницьких інститутів та центрів, які беруть участь у плануванні та здійсненні зовнішньої політики України в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

На жаль, по завершенні холодної війни головна увага аналітиків-міжнародників була прикута до політичних подій і процесів, які відбувалися вздовж її колишніх фронтів: у Центральній Європі, на Балканах і на Близькому Сході, де наслідки розпаду біполярної системи виявились надто драматично. У ПСА (тут і надалі мається на увазі геополітичний

макрорегіон, що охоплює країни, розташовані на Індокитайському півострові й Малайському архіпелазі та об'єднані в АСЕАН) згорання холодної війни, на перший погляд, не ознаменувалось скільки-небудь вражаючими наслідками, за винятком урегулювання камбоджійського конфлікту. Не відбулося в ПСА й будь-якої істотної зміни державних кордонів, як це мало місце в Європі, не сталося й масштабних збройних конфліктів з величезною кількістю жертв серед мирного населення, як на теренах колишньої Югославії та в Афганістані. Здавалося б, у Південно-Східній Азії історичний час завмер.

Тому здобувач творчо скористався методологічним підходом британських політологів-міжнародників Е. Пейна і Е. Гембла, що відводять роль ядра не цілим регіонам, а окремим державам, які визначальним чином впливають на характер регіоналізації в усіх її провідних центрах. Кожна з цих держав не лише сама виступає ініціатором і промоутером регіоналізації в певному просторі (як КНР і Японія в ПСА, ФРН і Франція — в ЄС), але й забезпечує просування інтеграційних проектів в інших регіональних просторах (КНР прагне поглибити регіоналізацію Великої Східної Азії, Франція й ФРН сприяють регіоналізації Балкан і Середземномор'я загалом) [1, 17].

У своєму дослідженні автор використав і методологічні напрацювання провідного російського фахівця з глобалізації та азійського регіоналізму й інтеграційних процесів — члена-кореспондента РАН й керівника Центру азійсько-тихоокеанських досліджень В. В. Міхеєва. В контексті теми даної статті її автором взято до уваги методологічний підхід російського науковця до глобалізації, що розглядається ним у трьох вимірах: 1) як об'єктивна тенденція світового розвитку; 2) як мета, що висувається політичним керівництвом держав світу; 3) як методологія аналізу світового розвитку й формулювання національних інтересів. Варта на увагу й запропонована В. Міхеєвим концепція персоніфікації міжнародних відносин в АТР — нова світова тенденція, породжена глобалізацією й активно практикована державно-політичними елітами учасників АСЕАН. Дослідник також ґрунтовно розглянув варіанти відкритого й закритого регіоналізму в АТР, що розвивається на рівні форуму Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва й на субрегіональних рівнях — АСЕАН, Східно-Азійського форуму та ін. [2].

З огляду на недостатнє вирішення з наукового погляду певних аспектів особливостей еволюції АСЕАН у контексті регіональної інтеграції, автором у даній статті визначено за цілі: визначити джерела, характер,

форми й рівень інтеграції АСЕАН як регіонального міжнародно-політичного суб'єкта.

Перші спроби організації регіонального співтовариства держав ПСА відносяться до другої половини 1950-х рр. Серед них — пропозиція прем'єр-міністра Федерації Малайя Ізмаїла Абдула Рахмана, зроблена ним у 1958 р., про укладення Договору про оборону всіма незалежними країнами Індокитаю, окрім Демократичної Республіки В'єтнам, а також владою Південного В'єтнаму. Наступного року ним же був висунутий план Договору країн Південно-Східної Азії про дружбу і економічне співробітництво з можливістю приєднання до нього Південної Кореї, Тайваню й навіть Японії.

Однак усі ці пропозиції не дістали підтримки таких держав регіону як Бірма, Індонезія, Камбоджа і Лаос. Вони вважали, що членство в одному співтоваристві з учасниками двосторонніх і особливо багатосторонніх військово-політичних союзів прозахідної орієнтації, таких як, приміром, Організація Договору Південно-Східної Азії (СЕАТО), членами якої поряд із США, Великою Британією, Францією, Австралією й Новою Зеландією були Таїланд і Філіппіни, несумісне з популярною тоді серед молодих національних держав політикою неприєднання.

Не знайшовши інших партнерів у ПСА зі створення економічного й тим паче військово-політичного угруповання, Таїланд, Філіппіни і Малайя підписали в 1961 р. тристоронній договір про утворення Асоціації Південно-Східної Азії (АСА) задля розвитку взаємного співробітництва в соціально-економічній, культурній і науковій сферах. Спроба об'єднання в союз саме цих країн була не випадковою: в своїй стратегії економічного розвитку вони дотримувалися моделі відкритої ринкової економіки за участю іноземного капіталу, основою їхньої внутрішньої політики був антикомунізм, а зовнішньополітичний курс будувався в розрахунок на партнерські відносини із Заходом, передусім США.

Але АСА за весь час формального існування до 1967 р. так і не змогла залучити до своїх рядів жодного нового члена з числа інших держав регіону, що, як і раніше, були не схильні пов'язувати себе зі співтовариством, ініціатори якого орієнтувались на військово-політичне співробітництво з країнами Заходу. До того ж вся діяльність організації, починаючи з 1962 р., була практично повністю паралізована в зв'язку з територіальним спором між Філіппінами й Федерацією Малайзія, що тоді перебувала в стадії формування, через включення до складу останньої Північного Борнео (Сабаху) й спровокований цим розрив

дипломатичних відносин між ними у вересні 1963 р. з філіппінської ініціативи [1, с. 7].

Мертвонародженою, за визначенням офіційного джерела АСЕАН, виявилася й висунута в 1963 р. ідея створення ще однієї регіональної організації—Мафіліндо, покликаної об'єднати острівні Філіппіни й Індонезію з близькою їм територіально, а щодо Індонезії також етнічно, лінгвістично й культурно Малайзією [2]. Реалізації цього плану завадили не лише згадані вище малайзійсько-філіппінські територіальні суперечності, а й підтримка окремими малайзійськими штатами мусульманських повстанців на південному філіппінському острові Мінданао, разом із індонезійською політикою «протистояння Малайзії» як «неоколоніалістській державі», що здійснювалася в грудні 1962—вересні 1966 рр. та супроводжувалася розривом дипломатичних відносин на вимогу індонезійської сторони й навіть бойовими діями, хоча й вельми обмеженого характеру.

Але на початок другої половини 1960-х рр. чимало гострих проблем, що стояли перед державами ПСА, сягнули критичного рівня й не могли бути задовільно вирішені без взаємної підтримки й співробітництва. Причому більшість цих проблем, незалежно від того, який характер вони мали,—військово-стратегічний, політичний чи економічний, містили більш чи менш виражений міжнародний аспект. Серед головних чинників, які вплинули тоді на погіршення міжнародної обстановки в ПСА і посилення її напруженості, передусім, слід назвати розширення американської військової присутності в регіоні, повітряну війну США проти Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ) і наземні операції американських військ проти Народного фронту визволення Південного В'єтнаму, що в свою чергу спричинило наростання економічної і воєнної підтримки ДРВ з боку КНР і СРСР і, в кінцевому підсумку, сприяло перетворенню ПСА на нову гарячу точку в холодній війні.

Другою найважливішою причиною, що викликала ускладнення ситуації в регіоні, стала відкрита підтримка Пекіном в роки «культурної революції» близьких тоді йому по духу прокомуністичних сил, які збереглися в тих чи інших масштабах у багатьох країнах регіону, в т. ч. і в формі повстанських рухів, щоб забезпечити їм прорив до влади, чи, принаймні, використовуючи їх як загрозу існуючим там режимам, спробувати зробити останні більш прихильними до тодішнього китайського керівництва.

Ще одна проблема—міжнародно-економічного характеру полягала в погіршенні позицій держав ПСА у світовому господарстві. Це було

пов'язане з розвитком довготермінової тенденції в міжнародній торгівлі: ростом диспаритету цін на сировину й готові вироби на користь останніх. Для країн регіону, що виступали в той час на світовому ринку переважно в якості продуцентів і експортерів сировини (головним чином натурального каучуку, олова, необробленої деревини та ін.) й водночас — покупців товарів виробничого та споживчого призначення, така ситуація загрожувала найсерйознішими наслідками.

Передусім важко було розраховувати на реалізацію планів модернізації господарства й поліпшення матеріального становища основної маси населення держав регіону, тобто всього того, що вповні обґрунтовано вважалось необхідним для зміцнення національної незалежності, економічної самостійності й внутрішньополітичної стабільності цих держав. Лише виступаючи «єдиним фронтом» зі спільних позицій на всіх рівнях — на глобальних економічних форумах, у рамках міжнародних організацій виробників і експортерів сировини та продовольства, як і споживачів деяких продуктів, у контактах з іншими регіональними співтовариствами й у взаєминах з окремими країнами держави ПСА могли розраховувати на якийсь помітний успіх.

До того ж після жорстокої ліквідації спроби ліворадикального перевороту 30 вересня 1965 р. в Індонезії її новим військовим урядом на чолі з генералом Мохамедом Сухарто досить швидко було покладено край політиці конфронтації з Малайзією, врегульовані стосунки із Сінгапуром й натомість у жовтні 1967 р. розірвані дипломатичні відносини з КНР. Індонезійське керівництво наголосило, що країна не буде вступати у жодні військово-політичні блоки, а азійські проблеми мають вирішувати самі народи континенту, без зовнішнього втручання.

Що ж до власне США, то вони теж прагнули об'єднати своїх союзників у ПСА в єдиний блок, що мав гарантувати безпеку країн-учасниць на антикомуністичній і проамериканській основі. Ще в 1963 р. в ході дискусій у Вашингтоні перемогла точка зору американського політолога Р. Файфілда, який наголошував, що «було б добре, якби США приступили до пошуку шляхів для зміни деяких засад своєї військової політики в ПСА... Враховуючи національні почуття його учасників, договір міг би мати назву Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)» [7, с. 12].

Але невдовзі з'ясувалося, що країни ПСА розглядали своє об'єднання значно ширше, аніж просто слідування в руслі американських інтересів. Коли 8 серпня 1967 р. у Бангкоку на нараді міністрів закордонних справ Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду і Філіппін було проголошено

створення АСЕАН, її головними цілями й завданнями значилися: прискорення економічного росту, соціального й культурного прогресу країн регіону; сприяння встановленню миру і стабільності в АТР на основі дотримання справедливості у відносинах між країнами та відданості принципам Статуту ООН; активізація співпраці та взаємодопомоги у різних сферах (але не військовій) та ін. [6].

Однак внутрішньополітичний антикомунізм і партнерство з державами Заходу, передусім США, у міжнародних відносинах країн-засновниць АСЕАН зробили неможливим приєднання до нового співтовариства Бірми, Камбоджі й Лаосу, які прагнули по можливості залишитися «над сутичкою» в Індокитаї й продовжували тоді дотримуватися політики нейтралітету.

Що ж стосується В'єтнаму, то ДРВ в ті роки розглядала АСЕАН як свого політичного й навіть воєнного супротивника, оскільки окремі її учасники на індивідуальній основі прямо чи опосередковано були залучені в бойові дії на боці США і сайгонського режиму. Зокрема, Таїланд і Філіппіни відрядили до Південного В'єтнаму свої військові підрозділи, хай і нечисленні, але з військових баз на їхній території туди доставлялися американські війська, техніка і боєприпаси, а з аеродромів здійснювали бойові вильоти бомбардувальники і винищувачі США. В зазначених країнах і в Сінгапурі ремонтувалась бойова техніка і спорядження США [7, с. 7–8].

Водночас сайгонська влада, відчуваючи політичну й військову підтримку учасників АСЕАН і неодноразово намагаючись увійти до Асоціації, максимум чого змогла добитися—це статусу спостерігача [8, с. 100–105]. В такому підході до сайгонського режиму знайшов прояв один із основоположних принципів колективної політики АСЕАН, притаманний їй від початку існування—прагматизм. Учасники Асоціації, попри свій антикомунізм, справедливо вважали, що визнання цього політичного режиму, який веде широкомасштабну громадянську війну, зберігається при владі лише завдяки американській силовій підтримці й не визнаний більшістю світового співтовариства, не лише не додасть авторитету молодому угрупованню, а й невільно додасть йому конфронтаційного в міжнародному плані характеру з достатньо вираженим військовим характером.

Таким чином, та структура, яку в 1967 р. сформували Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд і Філіппіни, мала, строго кажучи, не регіональний, а субрегіональний характер, хоча країни-засновники й цілком обґрунтовано розраховували, що розширення АСЕАН лише зміцнить її

світовий авторитет. Ще влітку 1966 р., коли АСЕАН тільки проектувалася, а В'єтнамська війна вже була в розпалі, вище згаданий глава уряду Малайзії Ізмаїл Абдул Рахман наголосив, що метою процесу є створення регіональної Асоціації, яка включатиме Таїланд, Бірму, Індонезію, Сінгапур, Малайзію, Філіппіни, Камбоджу, Лаос і В'єтнам.

Він також додав, що країни й народи ПСА не мають іншого вибору, — незалежно від етнічних, культурних і релігійних коренів вони повинні об'єднатися й торувати, власними руками й власним розумом, новий шлях у майбутнє. Глава малайзійського уряду й дипломатії окремо ствердив, що народи регіону повинні прийти до глибокого й спільного усвідомлення, що не зможуть довго зберігати незалежність, коли водночас не мислитимуть і діятимуть як мешканці єдиної Південно-Східної Азії [9].

Однак створити в ПСА щось масштабніше, живучи за законами біполярного світу, було нереально. Доки вони діяли, до первісних членів АСЕАН 7 січня 1984 р., відразу ж після отримання незалежності від Великої Британії, приєднався лише мініатюрний султанат Бруней-Даруссалам.

Хоча головною метою АСЕАН, згідно певним офіційним документам цього угруповання, було «сприяння прискоренню економічного росту її учасників», а також «налагодження їхньої взаємодії та взаємодопомоги в справі вирішення спільних економічних проблем», рівень господарського співробітництва членів співтовариства в перше десятиліття його існування залишався вкрай низьким. Існування АСЕАН того періоду не було позначене не лише реальним зростанням взаємодії країн-учасників в економічній сфері, але навіть і якимись більш-менш серйозними, нехай суто організаційними, досягненнями у вказаній області діяльності.

Анабіозний стан АСЕАН пояснювався й відмінностями в рівнях розвитку, історичних традиціях, релігійних віруваннях та інертності мислення еліт країн-учасниць. Але перемога ДРВ у війні зі США й сайгонським режимом та прихід комуністів до влади в Камбоджі й Лаосі, а також виведення американських військ з баз у Таїланді пришвидшили проведення 23–24 лютого 1976 р. на індонезійському о. Балі наради глав держав-учасників організації. Тоді був підписаний «Договір про дружбу і співпрацю в Південно-Східній Азії», що передбачав створення Високої ради на рівні глав зовнішньополітичних відомств для мирного урегулювання можливих конфліктів між членами Асоціації [10].

Власне, це був початок самостійного курсу АСЕАН у світовій політиці, оскільки Договір підтверджував і розвивав першу глобальну ініціативу Асоціації 1971 р.—створення зони миру й стабільності в ПСА, а також містив принципи відносин держав-учасниць, що базувалися на взаємній повазі незалежності й національної ідентичності, відмові від методів примусу в міжнародних відносинах. Цим учасники АСЕАН позначили власне незалежне від США і країн Заходу бачення світових проблем та обґрунтували новий принцип у їхній зовнішній політиці—регіоналізм, що мав на увазі пріоритет регіональних інтересів над позарегіональними й ставку на поступове витіснення зовнішніх сил із регіону. А підписана на Балі «Декларація згоди» відкрила шлях до укладення наступного року компромісної угоди про преференційоване торговельне урегулювання на 71 вид товарів. Це започаткувало процес лібералізації торгівлі в рамках АСЕАН [11].

Проте, незважаючи на неодноразові запевнення в тому, що АСЕАН є передусім економічним угрупованням, головною метою діяльності його учасників стало політичне співробітництво для ствердження власних позицій у регіоні. У другій половині 1970-х—1980-ті рр. відбувався активний обмін військовими делегаціями всередині АСЕАН, Індонезія і Малайзія підписали угоду про спільну боротьбу з комуністичними повстанцями в прикордонній смузі, аналогічну угоду уклали також Малайзія й Таїланд. Усі члени АСЕАН на двосторонній основі регулярно проводили військові маневри, здійснювали стандартизацію озброєнь.

Але негативний досвід СЕАТО й Організації центрального договору (СЕНТО) утримував учасників Асоціації від надання їй форми військово-політичного союзу, на чому наполягали США. Це можна розглядати як один із ключових моментів еволюції АСЕАН, коли стало очевидно, що натомість антикомуністичного вектора на перший план вийшов вектор регіональний. За словами багатолітнього лідера Сінгапура—Лі Куан Ю, це дозволило Асоціації залишитися позитивною й конструктивною силою для досягнення миру й прогресу.

Так, учасники АСЕАН сприйняли успіхи комуністів у В'єтнамі й Лаосі та лівих радикалів у Камбоджі як нову загрозу своїй безпеці й внутрішній стабільності. Але, маючи перед собою повчальний індокитайський досвід США, що не зуміли забезпечити досягнення своїх військово-стратегічних і політичних цілей, незважаючи на всю їхню військову, економічну й дипломатичну могутність, члени Асоціації вповні резонно передбачали, що гарантувати власну безпеку і внутрішню стабільність надійніше й дешевше, використовуючи політичні важелі

й методи. Тому вони відмовились від тактики конфронтації з трьома країнами Індокитаю й передбачили для них можливість у подальшому приєднатися до АСЕАН.

Однак ця перспектива була реалізована лише через півтора-два десятиліття, й справа тут полягала не лише в неготовності (чи неможливості) В'єтнаму, Лаосу й Камбоджі до тісного співробітництва з державами, які все ще залишались для них ідеологічними супротивниками. Справа в тому, що після вторгнення В'єтнамської народної армії наприкінці грудня 1978 р. в полпотівську «Демократичну Кампучію», в середовищі консервативних еліт регіону вважалося, що В'єтнам порушив один із базових принципів АСЕАН: повагу до суверенітету й національної незалежності держав.

До того ж СРВ мала четверті за чисельністю Збройні сили в світі (майже 1,5 млн. чол.), й учасники АСЕАН не виключали, що ця могутня військова машина може бути використана офіційним Ханоем за межами «індокитайського трикутника». Та й союзницький договір СРВ із СРСР від 3 листопада 1978 р. був ще одним порушенням «правил поведінки», оскільки АСЕАН прагнула дотримуватися рішення не допускати прив'язаності до великих держав і наддержав.

Найгостріша дилема постала перед Таїландом, що намагався діяти в згоді зі своїми партнерами по АСЕАН, але добре усвідомлював, що в Асоціації немає військової сили, здатної протистояти гіпотетичній в'єтнамській агресії після окупації Камбоджі, зате такою силою володіла КНР. Якісні позитивні міжнародно-політичні зміни в ПСА почалися лише з приходом до влади в СРСР М. Горбачова й реалізацією ним «нового політичного мислення». Зниження рівнів військового протистояння між СРСР і США, кроки до нормалізації китайсько-радянських відносин, спроби розблокувати цілу низку регіональних конфліктів — все це істотним чином змінювало світовий політичний клімат.

Важливою відправною точкою стала промова, з якою М. Горбачов виступив 28 липня 1986 р. у Владивостоці. В ній, зокрема, йшлося про те, що не існує нездоланих перешкод до встановлення взаємоприйнятних зносин між країнами Східного Індокитаю (В'єтнам, Камбоджа, Лаос) і АСЕАН. За наявності доброї волі й за умови невтручання ззовні, наголошував лідер КПРС і СРСР, вони могли розв'язати свої проблеми — на благо водночас і загальноазійської безпеки.

Ситуація в Камбоджі й СРВ обговорювалася під час візитів до СРСР глави зовнішньополітичного відомства Таїланду Сітті Саветсілі (1987 р.), прем'єр-міністра Таїланду Прем Тінсуланона (1988 р.), міні-

стра закордонних справ Індонезії Мохтара Кусумаатмаджа (1985 р.) й президента Індонезії Мохамеда Сухарто (1989 р.). Після переговорів індонезійський і таїландський міністри офіційно відзначили, що склалася краща атмосфера для вирішення камбоджійської проблеми й що вони відчули «шире прагнення Москви до поліпшення взаємин із країнами АСЕАН» [12, с. 86–87].

АСЕАН вимагала нормалізувати становище в Камбоджі шляхом виведення звідти в'єтнамських військ і скликання міжнародної конференції. На рівні публічної дипломатії Асоціація продовжувала заперечувати силові методи вирішення конфлікту, й на 3-му її саміті в Манілі в 1987 р. були ухвалені відповідні поправки до Балійського договору 1976 р. Країнам Східного Індокитаю давали зрозуміти, що з досягненням миру в Камбоджі вони зможуть приєднатися до договору й включитися в процеси регіональної інтеграції [13].

Доба холодної війни й ідеологічно мотивованих зовнішніх втручань у справі ПСА завершувалася, антикомунізм як ідейна база співробітництва зі США виглядав архаїчно, а з розпадом СРСР для АСЕАН звужувалися можливості для маневру на світовій арені. Тому учасники АСЕАН були стурбовані протягом 1989 р. повідомленнями про те, що Сінгапур готується надати Сполученим Штатам право створювати на його крихітній території (687 км²) військові бази в порушення зобов'язання Асоціації зберігати регіон як зону миру. Але уряд Сінгапуру запевнив колег по АСЕАН у тому, що будь-яка така база може бути використана, як і під час В'єтнамської війни, лише для ремонту й обслуговування військової техніки.

А невдовзі — в 1991 р. Сенат Філіппін відхилив новий проект договору щодо перебування на території країни військових баз США, потреба в яких цілком відпала. Президент Корасон Акіно, що спершу заперечувала це рішення, все ж зажадала евакуації американців протягом трьох років, інфраструктура колишніх баз послужила основою для створення мережі міжнародного туризму. Щоправда, в 1999 р. була укладена американсько-філіппінська угода про перебування на території республіки підрозділів армії США для участі в спільних із філіппінською армією навчаннях.

Із закінченням холодної війни державам Східного Індокитаю й М'янмі (так із 18 червня 1989 р. став називатися Бірманський Союз), які прагнули членства в Асоціації, почали імпонувати принципи суверенної рівності, взаємоповаги й невтручання у внутрішні справи, проголошені в основоположних документах об'єднання. Коли вирішувались

питання прийому зазначених держав до АСЕАН, ніхто не вимагав від них приводити політичні порядки й законодавство до якогось спільного стандарту, не ділив режими на більш і менш прийнятні за критерієм дотримання прав людини, не наполягав на прискореній демократизації. А країни-кандидати, передусім В'єтнам, прагнули подолати політико-дипломатичну самотність, у якій опинилися за підсумками холодної війни.

Успішне ж просування миротворчого процесу в Камбоджі спонукало учасників АСЕАН у Сінгапурській декларації в січні 1992 р. висловити бажання розвивати нові відносини дружби і співробітництва з державами Східного Індокитаю, а також взяти активну участь у міжнародній програмі відродження їхньої економіки. Адже в регіоні ПСА стрімко зростав політичний і економічний вплив КНР, де набирали успішних обертів реформи «чотирьох модернізацій», тому потенційних учасників АСЕАН слід було переконати, що співпрацювати з Асоціацією їм вигідніше, ніж із Пекіном [14, с. 127].

У кінцевому підсумку правлячі еліти держав-співзасновниць АСЕАН налаштувалися на сприйняття своїх найближчих сусідів на півострові Індокитай такими, якими вони є. Адже ідейні розбіжності можна пережити, особливо коли офіційні ідеології, що базуються на різних соціалістичних доктринах, не заважають ринковим перетворенням. Зрештою, «регіональна берлінська стіна» була спільними зусиллями демонтована: в травні 1992 р. В'єтнам і Лаос офіційно приєдналися до Договору про дружбу і співпрацю в Південно-Східній Азії й отримали в АСЕАН статус «постійних спостерігачів». 28 липня 1995 р. В'єтнам став 7-им повноправним учасником Асоціації, а 23 липня 1997 р. — Лаос і М'янма. Водночас, з огляду на збройні сутички в Пномпені між прибічниками першого прем'єр-міністра принца Ранаріта й другого прем'єра — лідера екс-комуністів із Народної партії Хун Сена, вступ цієї країни до АСЕАН був відкладений.

Той прикрий факт, що М'янма стала членом Асоціації, а Камбоджа — ні, свідчив про відсутність логіки в політичному виборі кандидатів на розширення. Адже М'янмою не лише управляв авторитарний режим, що відверто придушував будь-які демократичні прояви (військова хунта спершу в травні 1990 р. провела парламентські вибори, а потім зігнувала їхні результати), але ця країна виступала й одним із головних порушників прав людини. Лише після проведення в Камбоджі 26 липня 1998 р. виборів до Національної асамблеї, визнаних світовим співтовариством вільними й справедливими, королівство було прийняте

до АСЕАН 30 квітня 1999 р. У 2002 р. заявку на отримання статусу спостерігача в АСЕАН подала щойно проголошена незалежною від Індонезії Демократична Республіка Східний Тимор, одна з найбідніших азійських держав, що економічно орієнтується на Австралію.

Так з'явилася більш, ніж 600-млн. (на липень 2012 р.) АСЕАН-10, вона ж «Велика АСЕАН», яка ніби втілила мрію «батьків-засновників» про повну регіональну єдність. Але й у ПСА, і за її межами вистачало скептиків, що висловлювали сумніви в життєздатності організації, де представлені такі суспільно-політично різномірні суб'єкти, як, приміром, Бруней-Даруссалам і В'єтнам. Якщо перший залишився відданий ідеалу абсолютної монархії, що сформувався у малайців-мусульман ще за Середньовіччя, то в другому при владі перебуває єдина юридично дозволена компартія, яка офіційно дотримується курсу на побудову «соціалістично зорієнтованої ринкової» економіки з пріоритетною роллю держсектора.

А контрасти в рівнях господарського розвитку, що були відчутні й у «першій п'ятірці» АСЕАН, в рамках «десятки» впадали в око ще більше. Така мікродержава як Республіка Сінгапур, за основними соціально-економічними параметрами вирвалася в групу світових лідерів, а Лаос і М'янма залишилися в числі найменш розвинених і найбільш проблемних країн.

Першим випробуванням «Великої АСЕАН» на міцність стала Азійська фінансово-економічна криза 1997–1998 рр., чимало аналітиків-міжнародників поспішили тоді поставити хрест на «солідарності Асоціації», передрікаючи, що її учасники «розійдуться по національним квартирам». «Десятка» ж не лише зібралася з силами й, за допомоги північних сусідів — «важковаговиків» (КНР, Республіки Корея і Японії), вибралася із зони фінансової турбулентності, а й вийшла на якісно новий рівень регіональної інтеграції.

Наприкінці 1998 р. на 6-му саміті АСЕАН у Ханой Таїланд виступив з ініціативою створення загальної системи соціальної безпеки для вирішення внутрішніх проблем, що становлять загрозу регіональній безпеці. А президент Південної Кореї Кім Те Чжун, що був першим із усіх корейських лідерів запрошений взяти участь у такому форумі, озвучив ідею створення «Групи перспективного планування співробітництва» в складі представників країн АСЕАН, КНР, Японії та Республіки Корея з метою колективного захисту від нових фінансових криз [15]. Так завершилося оформлення групи АСЕАН+3, хоча інституціолізована вона була наступного року.

По-друге, щоб відновити довіру бізнесу, прискорити подолання наслідків кризи й забезпечити економічне зростання, лідери країн АСЕАН вирішили активізувати реалізацію угоди про створення Зони вільної торгівлі—АФТА (ASEAN Free Trade Area), підписаної ще 28 січня 1992 р. на вищезгаданому 4-му саміті Асоціації з ініціативи господарів—Сінгапуру й Малайзії, які мали найрозвиненіші торговельні зв'язки в регіоні. Угода розглядалася як початковий етап економічної регіональної інтеграції на кшталт Євросоюзу й мала забезпечити створення до 2003 р. єдиного ринку товарів, у межах якого тарифи на промислові вироби не перевищували б 5 % і були цілком ліквідовані до 2008 р. [16].

Проголошенню АФТА сприяла низка кардинальних змін на міжнародній і регіональній аренах, зокрема, політика економічної й торговельної лібералізації в ПСА; акцент на стратегію росту, базовану на залученні іноземних інвестицій; участь АСЕАН (без Камбоджі, Лаосу і М'янми) у діяльності заснованого в 1989 р. Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС). По суті, модель АФТА стала сукупністю класичної зони вільної торгівлі й митного союзу, оскільки зменшення тарифів мало поширюватися не лише на торгівлю всередині АСЕАН, але й на її відносини із зовнішніми партнерами.

Успішний розвиток інтеграційних процесів у ПСА дозволив у вересні 1994 р. на Бангкокській нараді міністрів економіки Асоціації ухвалити рішення скоротити термін формування АФТА на п'ять років—з 2008 р. до 2003 р. А на Ханойському саміті 1998 р. початок функціонування АФТА для «старих» членів АСЕАН—Брунею, Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду й Філіппін було перенесено на ще більш ранню дату—1 січня 2002 р. Тоді ж було підтверджено продовження процесу лібералізації торгівлі послугами, прийняття короткострокових заходів для підвищення інвестиційної принадності ПСА й розширення промислового співробітництва країн-членів АСЕАН.

Зазначені зобов'язання супроводжувалися постановкою нової проміжної цілі—домогтися того, щоб уже до 2000 р. 90 % внутрішньої торгівлі в АСЕАН (стосувалося лише «старих» 6-ти членів) здійснювалося по знижених тарифах (у діапазоні від 0 до 5 %). Рівень лібералізації, досягнутий до даного терміна, міг бути різноманітним в окремих державах, але не нижче позначки в 85 %.

До 2002 р. уже 100 % усіх тарифних позицій оподатковувалися мінімальною ставкою в 5 % або нижче. При цьому «старі» члени Асоціації задекларували намір опуститися до нульового рівня тарифів у взаєм-

ній торгівлі, наскільки це виявиться можливим. Що ж стосується нових країн-членів АСЕАН, то для них були встановлені пізніші контрольні терміни лібералізації зовнішньоторговельного режиму: для В'єтнаму—2003 р., Лаосу і М'янми—2005 р. Під впливом негативних наслідків згаданої Азійської фінансово-економічної кризи 1997–1998 рр. лідери АСЕАН вирішили також скоротити в рамках формування Інвестиційної зони терміни лібералізації доступу іноземних інвесторів із членів Асоціації з 2010 р. до 2003 р. для основної «шістки», а для решти—з 2015 р. до 2010 р. [12, с. 90].

Щоправда, економічна інтеграція в рамках АСЕАН час від часу ускладнювалася напругою у двосторонніх відносинах у трикутнику Сінгапур—Малайзія—Індонезія, який ще називають «стратегічною основою АСЕАН». Глибинні причини конфліктів між цими державами, безперечно, сягають своїм корінням часів деколонізації та породжених нею взаємних територіальних претензій, а в постбіполярну епоху лежать у площині конкуренції за роль лідера Асоціації.

Таким чином, країни «десятки» продемонстрували зацікавленість у подальшій розбудові південно-східноазійського й азійсько-тихоокеанського регіоналізму, а також такої моделі АСЕАН, що буде здатна балансувати між необхідністю посилення позицій Асоціації й проведенням політики «відкритого регіоналізму» за допомогою ширшої організації, якою є АТЕС. У «Другій декларації згоди» майбутня Спільнота АСЕАН була представлена як динамічно розвинене об'єднання, відкрите зовнішньому світові, але при цьому націлене на мобілізацію внутрішнього потенціалу й таке, що надає дедалі більшого значення «людському вимірові» співробітництва.

Наступним кроком до Спільноти АСЕАН передбачалося ухвалення Статуту Асоціації, що дозволило б просуватися до регіональної інтеграції більш послідовно, але водночас по-азійському обачно, не забуваючи про досвід Євросоюзу, але й не копіюючи його сліпо. Щоправда, варто було початися консультаціям щодо проекту Статуту, як розбіжності в поглядах «старих» і «нових» членів Асоціації виплюхнулись на поверхню.

Зокрема, Індонезія й Філіппіни, що позиціонували себе в якості регіональних осередків представницької демократії, заперечували можливість швидкої трансформації АСЕАН в організацію з наднаціональними повноваженнями й пропонували відійти від жорсткого дотримання таких принципів, як невтручання у внутрішні справи та одноголосність у прийнятті рішень. В якості альтернативи

офіційними Джакартою й Манілою висувалася ідея «гнучкого консенсусу», чи формула «10 мінус ікс», тобто ухвалення рішень більшістю голосів. Посилаючись на те, що лише третина спільно ухвалених рішень виконується на практиці, Індонезія й Філіппіни стверджували, ніби збереження усталених порядків завадить Асоціації адаптуватися до реалій XXI ст. й побудувати Спільноту АСЕАН.

Але члени так званого індокитайського «квартету» (Камбоджа, Лаос, М'янма і СРВ) на чолі з В'єтнамом були розчаровані недостатніми темпами реалізації програм (зокрема, «Ініціативи інтеграції АСЕАН» 2000 р. і «В'єтъянської програми дій» 2004 р.), покликаних наблизити «нових» членів Асоціації до рівнів економічного розвитку «старих». Ще в 2001 р. В'єтнам, Лаос і Камбоджа внесли на саміт «Великої АСЕАН» пропозиції щодо будівництва «трикутника розвитку» за їхньою участю, про активніше освоєння басейну Меконгу й про нові інфраструктурні проекти. Але й через десятиліття, коли в зоні АСЕАН ніби утвердилася тенденція до зростання обсягів взаємних інвестицій, виявляється вона вельми нерівномірно: на 2009 р. на Сінгапур припало \$ 2 млрд. прямих капіталовкладень, на Індонезію — \$ 1,4 млрд., на Таїланд — \$ 586 млн., а на всі держави індокитайського «квартету» разом — лише \$ 680 млн.

Тому на початку 2007 р., коли узгодження проекту Статуту АСЕАН завершувалося, прем'єр-міністр СРВ Нгуєн Тан Зунг наголосив, що його країна отримує відчутні вигоди від членства в тій структурі, якою АСЕАН була й досі залишається [17]. Тому офіційний Ханой не схвалює жорсткішу структуризацію «десятки», зокрема, й формування органу із широкими повноваженнями в сфері прав людини та застосування санкцій проти окремих членів Асоціації. Крім того, в'єтнамський лідер наголосив, що дотримання принципів, первісно прийнятих в АСЕАН, таких як повага до суверенітету й невтручання у внутрішні справи, сприяло прискореному розвитку його країни.

Але ні для кого не було секретом, що «старі» члени АСЕАН піднімали тему санкцій проти порушників прав людини задля впливу на військовий режим М'янми, який протягом 1992–2011 рр. очолювався генералісиму-сом Тан Шве. Однак на погляд трьох інших «молодих» членів АСЕАН, таким чином виникла загроза, що будуть легалізовані втручання і в їхні власні справи, після чого підтримувати позитивний імідж на міжнародній арені буде важче.

Проект Статуту АСЕАН після довгих дискусій був узгоджений у жовтні 2007 р., а 20 листопада того ж року, під час приуроченого до 40-річного ювілею Асоціації її 13-го саміту в Сінгапурі, підписаний

лідерами «десятки». В його сучасному вигляді Статут є суто рамочним документом, що фіксує загальні принципи діяльності об'єднання. І все ж, ухвалення Статуту виявилось відправною точкою нового етапу еволюції АСЕАН, її трансформації з багато в чому неформального «клуба» на повноцінну регіональну організацію, що набула міжнародної правосуб'єктності.

Чергова глобальна фінансово-економічна криза 2008–2010 рр. знову поставила країни «десятки» перед випробуванням їхньої інтеграційної життєздатності. 14-й саміт АСЕАН, що почався 27 лютого — 1 березня 2009 р. у відомому тайландському туристичному центрі Хуахін під гаслом «Хартія АСЕАН для народів АСЕАН», дав адекватні відповіді новим міжнародним викликам. Серед 24-х документів, підписаних чи ухвалених на саміті, вирізняється «Декларація «дорожньої карти» Спільноти АСЕАН на 2009–2015 рр», що мала замінити «В'єтнянську програму дій» 2004 р.

Проте стверджувати, що АСЕАН іде шляхом регіональної інтеграції, уторованим Євросоюзом, зарано. Індокитайський «квартет», підтримавши на 12-му саміті Асоціації в січні 2007 р. поправку до «Другої декларації згоди» про те, що Спільнота АСЕАН буде сформована на п'ять років раніше — в 2015 р., водночас твердо висловився на користь того, щоб кожна країна-учасниця зберегла право на незалежну соціально-економічну політику, яка відповідає її конкретним цілям і національним інтересам. Цей же принцип зафіксовано й у преамбулі Статуту АСЕАН.

Таким чином, початок другого десятиліття XXI в. АСЕАН зустріла в якості провідної політичної сили регіону й авторитетного учасника світових міжнародних відносин. Водночас очевидним є й те, що зі зростанням економічного потенціалу, який спостерігається в більшості учасників угруповання протягом достатньо тривалого часу, й інтенсифікації там процесу економічної інтеграції, буде неухильно збільшуватися й політична вага Асоціації. Висновки дослідження можуть бути задіяні фахівцями МЗС України й спеціалістами інших державних установ, науково-дослідницьких інститутів та центрів, які беруть участь у плануванні та здійсненні зовнішньої політики України в АТР.

Список використаної літератури

1. Payne A. The Political Economy of Regionalism and World Order / Anthony Payne, Andrew Gamble // Regionalism and World Order. — L.: Macmillan Press Ltd., 1996. — P. 1–20.

2. Михеев В. В. Глобализация и азиатский регионализм: Вызовы для России / Василий Васильевич Михеев. — М.: РАН, Институт Дальнего Востока, 2001. — 224 с.
3. Бойцов В. В. Ассоциация стран Юго-Восточной Азии (АСЕАН): политическая составляющая и ее эволюция / В. В. Бойцов // Индокитай на рубеже веков (политика, идеология). — М.: МГУ, 2001. — С. 3–17.
4. History and Evolution of ASEAN [Ткtrnhjyybq htcehc]/—Ht;bv ljcnege^ http^||www/aseansec/org|histiry|asn_his2/htm/
5. Орлов В. Г. АСЕАН и международные отношения в Юго-Восточной Азии (60–80-е годы XX века): диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: специальность 07.00.15 «история международных отношений и внешней политики» / Василий Германович Орлов. — М.: РАН Институт востоковедения, 2010. — 189 с.
6. ASEAN Declaration [Электронный ресурс]. —Режим доступа: <http://www.aseansec.org/history/leader67.htm>.
7. Халдин М. А. АСЕАН без иллюзий / М. А. Халдин. — М.: Международные отношения, 1983. — 176 с.
8. Страны АСЕАН в системе международных политических отношений / Отв. ред. Г. И. Чуфрин и др. — М.: Наука, 1993. — С. 100–105.
9. The Reluctant Politician: Ismail's Struggle to form Malaysia and ASEAN // New Straits Times-Malaysia News Online, 02.01.2007.
10. Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia, Indonesia, 24 February 1976 [Электронный ресурс]. —Режим доступа: <http://www.aseansec.org/1217.htm>.
11. Declaration of ASEAN Concord [Электронный ресурс]. —Режим доступа: <http://www.aseansec.org/summit/concord.htm>.
12. Урляпов В. Расширение АСЕАН: мотивы, значение, последствия / В. Урляпов // Международная жизнь. — 2010. — № 10. — С. 85–95.
13. Protocol Amending the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia, Philippines, 15 December 1987 [Электронный ресурс]. —Режим доступа: <http://www.aseansec.org/5116.htm>.
14. Малетин Н. П. АСЕАН: три десятилетия внешней политики (1967–1997 гг.) / Николай Павлович Малетин. — М.: МГИМО (У) МИД РФ, 1999. — 208 с.

15. Hanoi Declaration of 1998 [Электронный ресурс].—Режим доступа: http://www.aseansec.org/summit/6th/prg_hdec.htm.
16. Singapore Declaration of 1992 [Электронный ресурс].—Режим доступа: <http://www.aseansec.org/summit/4th-sum.htm>.
17. Малетин Н. Долгая жизнь Балийского договора Н. Малетин // Международная жизнь. — 2010. — № 10. — С. 78–84.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2014 р.

Шинкаренко В. Создание АСЕАН и особенности ее эволюции: уроки региональной интеграции.

Анализируется зарождение, развитие и углубление интеграционных процессов в регионе Юго-Восточной Азии; расширение состава АСЕАН представлено в контексте участия государств региона в международных отношениях постбиполярной эпохи.

Ключевые слова: *региональное содружество, международная обстановка, мировая политика, публичная дипломатия.*

Shynkarenko V. Creation of ASEAN and peculiarities of its evolution: lessons of regional integration.

Spotlights origin, development and deepening of the integration processes in South-East Asia region; widening of ASEAN's composition is represented in context of region's states participation in international relations of the post-bipolar age.

Keywords: *regional commonwealth, international situation, world policy, public diplomacy.*